

Lukács György elvtársnak,
Budapest

Bocsásson meg, hogy soraimmal elrablom idejét. Mondanivalóm kissé szokatlan. Mégis kérem: hallgasson meg.

1926. február 13-án születtem. Apám cipészsegéd volt. 11 éves koromban halt meg. Beteg édesanyámmal kenyérkereső nélkül maradtunk. A Skót iskolába jártam akkor. Tanáraim segítettek: ösztöndíjas bennlakó növendék lehettem és tanítványokat szereztek számomra, úgyhogy anyámat is eltarthattam. 10-11 éves korom óta tudom, hogy irodalommal akarok foglalkozni: irodalomtörténeti kutatásokkal és irodalmi kritikák írásával, irodalom megértésével. Gimnáziumot nem végezhettem, mert részben zsidó származású vagyok és nem vettek fel a gimnáziumok egyikébe sem tanítványként, ezenfelül pedig anyám számára stabilabb anyagi alapot kellett teremtenem. Kereskedelmi szaktanfolyamot végeztem és utána 1950-ig állandóan különböző vállalatoknál, főleg a textiliparban tisztviselősködtem. Ilymódon gépelni 200-as, gyorsírni 400-as sebességgel tudok és komoly járatossággal rendelkezem az adminisztráció majdnem minden ágában. 1944. óta mindvégig önálló, műszaki munkát végeztem.

1942-ben kapcsolódtam be a munkásmozgalomba, egy 1919-es öreg kommunista közvetítésével. Alkatilag elsősorban elméleti ember vagyok, tehát mindenekelőtt az elméletet tanulmányoztam. Marx és Engels eredeti írásaiból, Hegelből, Feuerbachból, Mehringből, Plechanovból és Kautskyből tanultam meg a szocialista ideológia lényegét. Elfogadtam és átéltem, hogy az emberiség következő lépése a marxizmus gyakorlati megvalósítása kell, hogy legyen. Könnyű volt felismernem, hogy a magántulajdon megnyire eltorzítja az embert. Feltettem az életemet a munkásosztály ügyére, a szocializmus győzelmére. /A kifejezést az elmúlt évek alatt százszor ellenőriztem és szubjektive tulzás nélküli pontosságúnak tartom/ A munkásmozgalom gyakorlati kérdéseivel ezekben az első hónapokban semmit sem foglalkoztam. Pusztán az elméleti művekből állapítottam meg, hogy a munkásmozgalmon belül két alapvető irányzat létezik: az egyik az, amely szerint a szocialista társadalmi rendszert kizárólag ferraradalmi uton lehet megvalósítani; a másik az, amely szerint a ferraradalom tulságosan nagy áldozatokat követel, tehát a szocializmus békés uton történő fejlődését ki kell varni. Az utóbbi elvet elvettem, mert a saját bőrömnön tapasztaltam, hogy a kapitalizmus további fennállása a legvéresebb ferraradalomnál is többet rombol, és hogy azokat az áldozatokat, amelyeket a munkásosztály napról-napra hoz a profit eltérán, lehetetlen továbbra is fenntartani. Ennek ellenére nem értettem meg ferraradalom és proletárdiktatura egységét akkor még. Nem tudtam arról, hogy létezik egy párt, a Kommunista Párt, amely ennek a harcnak szervezője, motorja, hadereje. Mégis felmértem, hogy a szocializmust békés uton nem lehet megvalósítani, mert az a történelmi tanulság, hogy alapvető társadalmi átalakulások még a kizsákmányolás tényének megmaradása esetén is, akkor is, ha csupán a kizsákmányolás formái változnak meg, kizárólag ferraradalmi uton történhetnek. Természetesen idegenkedem a vérontástól, az indulatok féktelenségétől. Mégis azt vallottam, kell a ferraradalom, vállalom az elkerülhetetlent, mert akarom a szocializmust és harcolni akarok mindazért, ami a szocializmus megvalósításához szükséges.

Mozgalmi működésem a Szücs- és Bördiszműves Szakszervezetben kezdődött. Akádtak, akik úgy vélték, hogy ezt a nagyon erős igazság-éhségemet ott, a szakszervezet keretében, ahol a jobboldali szociáldemokraták az oktatási munka elé számtalan gáncsot vetettek, nem elégíthetem ki. Bemutattak Justus Pálnak. Ettől kezdve az ő tanítványa voltam.

A klasszikus marxizmust - ma is így vélem - hamisítatlanul és hittel tanította. De egyáltalában nem említette azt az összefüggést, amely a klasszikus marxizmus és Lenin-Sztálin tanításai, valamint a klasszikus marxizmus és a kommunista pártok, illetve a Szovjetunio politikája között fennáll. Számomra az elmélet és a szovjet politika sohasem olvadt egységbe. Politikai gyakorlat alatt jóformán kizárólag az elméleti tudásom továbbadását értettem. Justus nem nevelt, belső ingadozása folytán nem nevelhetett rá a Szovjetunio és a Kommunista Párt politikája iránti feltétlen bizalomra. Sohasem mondta ki nyíltan, de mert ő így vélte, bennünk is azt a mentalitást építette fel, mintha különálló dolog lenne a klasszikus marxizmus, amely a maga egészében tulajdonképpen még soha sehol nem valósult meg, és megintcsak különálló tény lenne a Szovjetunio léte. A különállás néha, egy-egy vonatkozásban szembenállással élesedett: a marxista idézetek néha a Szovjetunio fogyatékoságainak meghatározására szolgáltak. Hiányzott tehát a feltétlen bizalom, de fennállott a hiányosságok kívülről néző bírálata. Ettől csupán egyetlen lépés a bizalmatlanság, a bírálatnak az az elmélyülése, amely a teljes odatartozást ugyszólván lehetetlenné teszi.

A SZK/b/P történetét 1946-ban kezdtem tanulmányozni. Ekkor már, Justus kifejezett kívánságára, 1945. óta a Szociáldemokrata Párt Központi Titkárságának oktatási osztályán dolgoztam. Itt terebélyesedett ki egészen az a tevékenységünk, hogy a klasszikus marxizmust a szovjet politikától különállónak tanítottuk, sőt, rendkívül gyakran a kettőt egymással szembeállítottuk. Ez a szembeállítás természetesen a magyarországi politikai-társadalmi tényekre is megtörtént. Egészen 1948-ig, az államosítás bekövetkeztéig egyre mélyülő bizalmatlansággal figyeltem a politikai eseményeket. Justus nem nevelt rá a bizalomra, de ránevelt a bírálatra. Ennek az lett az eredménye, hogy - nem könnyű leírnom, de ez az igazság - nem hittem, hogy a Szovjetunio támogat bennünket abban, hogy itt megtörténhessék a temelőeszközök társadalmi tulajdonbavétele, attól tartottam, hogy a Szovjetuniót külpolitikai viszonylatai ebben a támogatásban megakadályozzák. Akartam, sürgettem, követeltem a szocializálást, az államhatalomnak a proletariátus részéről történő átvételét. De ez a követelés a Kommunista Párt szovjet irányítás alatt álló akkori politikájával szembeni bírálatként hangzott el számból. Nem mondtam ki, még magának sem, de közel állottam ahhoz, hogy kimondjam: a nemzetközi munkásosztály szocializmust akaró erői csupán önmagukra számíthatnak igazán. Ide vezetett a bírálat és a bizalmatlanság.

1948-ban megtörtént az államosítás. Megzavarodtam. Káoszba merültem, amelyben nem tudtam rendet teremteni. A gondolatok egymást ütötték a fejemben. Egyik hang vádolt: mélységesen szégyenltem és bántam bizalmatlanságomat, amelynek alaptalansága így kiderült. Lényem másik fele pedig képtelen volt immár a bizalomra, az őszinteségre a Párttal szemben, a Párt tagjai közé történő fegyelmezett beolvadásra. A hat esztendő nevelés megtette a magáét. Itt egyet közbe kell szurnom: A folyamataért Justus csak részben felelős. Alapjában véve önmagam vagyok mindemnek oka. Mert kis gyermekkoromtól kezdve megvolt bennem a hajlam az anarchiára. Az anarchia: betegség, gyökértelenség, gög. Önmagunk tulértékelése, mások lebecsülése. Elsősorban tehát hajlam kérdése, hogy Justust követtem. Ő erre sohasem kényszerített. Ha különb vagyok, biztos felismerem lényének alapvető és gyógyíthatatlan hibáit és felbontom azt a kötést, aminek tanítvány és mester között meg kell lennie, felbontom és kiméletlenül kiirtom magamban az anarchia maradványait, megkapaszkodom a Pártban és szolgálom a Pártot. Nem volt ehhez elég bátorságom. Lágyan, gerinctelenül himbálóztam a Párt és Justus között. Csupán gondolatban. Saját gyengeségemből levontam azt a következtetést hogy mindaddig, amíg önmagamban rendet nem teremtek, nem beszélhetek többé az embereknek. Állásom mellett 1948-ban beiratkoztam az Egyetem esti tagozatára, magyar-történelem szakra. Pártmunkára vonatkozó felhívásokat visszautasítottam. Nem ellenséges passzivitásból, hanem

becsületből. Ugy véltem, hogy mindaddig, amíg véglegesen nem tisztázom alapvető problémámat: szétbonthatatlanul azonosak-e a nemzetközi munkásosztálynak a szocializmus világszerte történő megvalósulását célzó érdekei a Szovjetunióval és annak politikájával - nem írhatok és nem tarthatok előadásokat, mert amit nem tudunk szubjektíve teljes bizonyossággal, arról hallgassunk. Justussal és körével 1948. telén megszakítottam kapcsolataimat. Az a szeretet, amely hozzájuk kötött, megmaradt.

1948-tól 1950-ig a munka és az egyetem töltötte be életemet. Allandóan vérégett a Párt felé vágyódás és a pártfegyelemtől való, az elleneskedésig mélyült idegenkedés között.

1950. VII. 20-án letartóztattak és internáltak. Ezt a lépést akkor is jogosnak tartottam. Ma már tudom, hogy ez emberi fejlődésemet elősegítette. Az első évben sok minden történt bennem. Lényegileg: hosszú éveken át magas csucsról lefelé csusztam. Ekkor láttam meg, hogy a szakadéknak milyen felmérhetetlen mélypontján állok. Azt mondtam magamnak, hogy ha ez egyszer megtörténhetett, akkor élet - célok, akarások, szellemi munka, tehát mindaz, amiért élni akartam - nincs többé számomra. Cellám mélyén ez armondát alakult ki: Itt nyugszik Kiss Eszter, élt 24 évet. Ami ez után jön, pusztaság létezés. Az élet nincs többé. Egy éven át szívesen és kegyetlenül gyilkoltam magamban mindent, ami a létezésnél többre vágyott.

Azután megismertem és megszerettem egy embert, aki a legmagasabbrendű, /polgári lehetőségek mértékével mérve/ a Thomas Mann-i humanizmus megtestesítője, mind gondolkodásban, mind legkisebb életmegnyilvánulásában. Két éven át vívódtam: mi a magasabbrendű, ez a polgáritulmenő, de a szocializmusig eljutni mégsem tudó humanizmus, vagy a bolsevizmus. A problémát mélyebbé tette a marxizmushoz való kötődésem egyfelől, rabságom ténye és a visszavezető út elzártsága másfelől. De tudtam, fel kell oldani ezeket a szubjektumokat, el kell távolodnom ettől, mert álláspontomat nem döntheti el az, hogy elfogadna-e még a Párt vagy sem. Belső álláspontomat ettől függetlenül, pusztán aszerint kell kialakítanom, hogy mi az objektív igazság.

1953. nyarán olvastam Gorkij Klim Számgin-ját. Ez a könyv magyarázta meg nekem lényemet. Klimben önmagamot láttam. Kegyetlen kép volt. Ady hasonlót érezhetett, amikor megtudta betegségét. Ekkor megértettem, hogy meg kell ölnöm magamban az anarchiát, meg kell ölnöm még akkor is, ha nincs többé visszaut, meg kell ölnöm még akkor is, ha nagyon szeretem anarchikus-magamot. Kérlelhetetlen élességgel tudtam, hogy a polgárság vonalán nemcsak ideológiailag, nemcsak gazdaságilag, de egyénileg és emberileg is csak a bomlás, a pusztulás lehet a sorsom. Az enyém és mindenkié. A legkülönbeké finomabb, magasabbrendű pusztulás. A gyengébbeké, a kulturától kevésbé áthatottaké a durva, züllött pusztulás. Kerülő úton, bonyolult ellentmondás-szövevényeken keresztül leszögeztem végül azt is, hogy a nemzetközi munkásosztály érdekei a Szovjetunio érdekeitől, illetve azoktól a napipolitikai tényezőktől, amelyekkel keresztül ezeket az érdekeket védelmezik, igenis, egyszersmindenkorra, mégis-mégis elválaszthatatlanok. Súlyos megrázkódtatás ért tehát, amikor az internálótábor feloszlásakor mégis további évekre jogerősen elítéltek. Az ítélet egészen elkábitott. Erre súlyos, csaknem teljes amnéziával járó idegösszeroppanással reagáltam. De a Szovjetunióval szembeni ellenséges érzület ennek ellenére sem tért vissza többé, még villanásszerűen sem. Az előző években vétkesnek éreztem a rendszert emberekkel szembeni kegyetlenségben. Ezt sem hallgathatom el. Elítéltetésem után a rendszer tudatos ellenségeit is megismerhettem. A közeledés feléjük szeretettel és szánalommal történt. Egy epizód: munkatársam volt egy szelíd, kulturált, minden apróságban igen jószívű, mindig méltányosan viselkedő idős asszony. Gyenge, üveghang-finomságu terepítés. Sajnáltam, és egy szavára elhittem volna, hogy ártatlan.

És ez a nő, szokásos üveghang-fínomságu hangján bevallja nekem, hogy tudatosan, a rendszer iránti esontígható gyűlöletből "hazafiságból" kémkedett. A "hazafiság" fogalma számára elválaszthatatlan volt a munkáshatalom megdöntésével. Ezekből a jelenségekből értettem meg, hogy a népi demokráciának az ellenséggel szembeni kiméletlensége elkerülhetetlen. A kiragadott példa csak egy, sok közül. A valóságnak ebben a szövevényében csak akkor lehet eligazodni, ha a marxizmus minden izünket, minden porcikánkat áthatja. Ebben az időben ember nem segített. De ott volt velem mégis, a fal mögött, két ember műve. Most jutottam el ahhoz, miért írok épen Lukács elvtársnak, illetve, hogy mint merészkedtem az írásig.

Az egyik könyv Déry Tibornak a "Hazáról, emberekről" című műve. Számomra azt példázta, hogyan lehet szeretettel és bizalommal - bírálni, mimódon oldható fel a szeretet és bírálat közötti látszólagos ellentmondás. Hiszen emek az ellentétnek dialektikus egysége egyénekkal kapcsolatban mindig megvolt bennem. De épen a népi demokráciával szemben hiányzott. Déry Tibor könyve volt az első, amelyben ezt az egységet az őszinteség meggyőzőerejével párosultan meglettem. Könyve világot gyujtott, utat mutatott: így kell látnom, így kell bírálnom, így kell szeretnem.

A másik könyv Lukács elvtársnak a "Nagy orosz realisták" című műve volt. Egy - bármilyen hosszúra nyult - levél keretein belül lehetetlen még csak felvázolni is mindazokat a gondolatokat, amelyeket bennem támasztott. Csúpán néhány, akkori legfőbb problémáimra választadó mozzanatot említek meg.

Az a mód, ahogyan Lukács elvtárs elemezte, mimódon függ össze Tolsztoj valamelyik alakja az adott társadalmi valósággal; ahogyan felfedte, hogy ez az összefüggés bonyolult, sokrétű, ellentmondásos, de mégis az emberismeret gerince - ez adott módszertani utbaigazítást arra nézve, hogyan kell megértenem értékes, szimpátiát keltő, és mégis ellenséggé fajult embereket. Meg kell mondjam: mikor a könyvét olvastam, Lukács elvtárs ezzel kapcsolatban mondanivalója lényegileg már megérett bennem. Mégis, igazolásul, szükségem volt a kivételesen tiszta, kulturált, minden árnyalatot és elágazást felfedő megfogalmazásra. Szeretném még azt is elmondani, hogy a realizmus problémáit már sokan megtárgyalták. De senki nem tudta kifejezni - még csak megközelítőleg sem - úgy, mint Lukács elvtárs azt a tényt, hogy a valóság szövevényes, tehát az emberekben való tükröződése sem egysiku, ellentmondás nélküli, mechanikus, hanem igenis mélyen és szélesen dialektikus. De ez a dialektika nem fajul az ellentmondások kusza anarchiájáig, mert szilárd talajon: a marxizmus legbensőbb átélésének talaján álló ember látásmódja.

Ugy vélem, Lukács elvtárs alapvető szándékát ismertem fel, amikor úgy láttam: a nagy orosz realisták működését elemezvén követelményeket állít fel a jelenkor szocialista íróival szemben. Ahogyan Gorkijról, Tolsztojról, Dosztojevskijről ír, ahogyan megállapítja legfőbb jellemvonásaikat, emberábrázolásuk módszerét és látásmódjuk társadalmi-politikai gyökereit, az önmagában véve imperatíva a jelen írói számára. Mindig, a legélesebb ellenségeskedés szakaszában is volt amyi közöm bensőleg a szocializmus megvalósulásához, hogy akarjam, óhajtsam: alkosunk minden eddiginél különbet, magasabbrendűt. Ezért, épen ezért fáj /a kifejezést megmértem/ ha lapos, gyenge, sablonos művek születtek. Mert ha igaz az, hogy a polgári irodalmi termékek azért laposodtak el, mert a társadalom tönkreteszi a művészt, - akkor miért kell olyan műveknek születniök napjainkban, amelyek azt a látszatot keltik, mintha az író papirmassából és nem élő nyelvből gyurná a mondatokat, mintha az író sillabusokból olvasná az emberek mechanikus jellemzését és nem saját, dialektikusan összegezett tapasztalatait adná át az olvasóknak? Miért? A jelenlegi magyar irodalomnak semmi másra nincs olyan égető szüksége, mint épen olyan irodalomkritikai tanulmányokra, amilyen a "Nagy orosz realistákról" szóló tanulmányssorozat. Mert ebből igényességet tanulhatnak az írók, alázatot a nagyokkal szemben és látási meg ábrázolási mód-

szert. Az évek alatt sok irni-mondanivalóm gyülemlött fel. A Lukács-elvtárs adta iránytű nélkül bizonyos, hogy ezek irói rendbe sohasem sorakoztak volna. /Lehet, hogy ez az "irói rend" még ma sem teljes. Lehet, hogy az évek folyamán sokat-sokat kell még gyalulnom építményemre. De könnyebb a munka, ha értem a módszert. / Ezt a megértést köszönöm. Lehet, hogy Lukács elvtárs nem kér egy súlyosan vétkes ember köszönetéből. Mégis köszönöm.

Akkor, amikor ezt a könyvét olvastam - még a börtönben - határoztam el, hogy megírom Lukács elvtársnak ezt a levelet, ha még életben találom, amikor kiszabadulok. Ugy terveztem, hogy levelem végső mondanivalója az lesz: fogadjon el engem, mint minden munkájában fenntartás nélkül segítségre kész embert. Tudom, hogy vétettem. Eljutottam az emberi bűnök szinte felmérhetetlenül mély pontjára. Köszönöm, hogy irása is segített a talpraállásban. Ennek, a belőlem kiváltott hatásnak a nevében kérem: fogadjon el. Fogadja el segítségemet, szándékomat. Szeretném gyakorlatilag is meghálálni azt, amit kaptam. Ezenfelül: félek, hogy gyenge vagyok önmagamban. Ha Lukács elvtársnak segíthetnék a munkájában, ez a kapcsolat hihetetlen mértékben kötelezővé tenné számomra a hűséget a Párttal szemben. Nem kérek sem állást, sem fizetést. Csak azt, hogy jelöljön ki számomra a munkájában egy bármilyen csekély területet. Bármilyen munka elvégzése olyan emberi fejlődést jelenthet számomra, amely magában foglalja az ellenértéket.

Vétkemet nem érzem kiegyenlítettnek a börtönben eltöltött évekkkel. Ez csupán passzív elviselés volt. Ugy vélem, az a kötelességem, hogy adjak. És mintahogy Ábrahámnak a legkedvesebbjét kellett feláldoznia, úgy most is, ma is, mindenkinek önmagából a legértékesebbet kell adnia. Irói és irodalomtörténeti képességeim határait nem ismerem. De élményeim szétágazó volta, az a tény, hogy az igazsághoz nagy kerülővel jutottam el, lehetővé teszi, hogy más oldalról is megvilágítsam ezt az igazságot, vagy megértssem azokat, akik még nem jutottak el ideig. Ugy érzem, hogy erre van szükség. Azt mondtam magamnak odabenn, hogy élnem kell mégis, és amit megtanultam, el kell mondanom, más emberek, régi írók megértetésén át vagy saját témáim feldolgozásával: ha gyengén, ha dadogva, ha senki-nek, - akkor is. Tudom, hogy átütő, nagy tehetségem nincs. Mégis, hozzám hasonló szerény munkások energiája végül majd felhalmozódik egy zseniben. Az energia megvan, felhasználásáért felelősséget érzek. Nem csábit dicsfény, bár hű vagyok, de ezt a tulajdonságomat gyermekkorom óta fékezem, csupán szerény, tisztességes szolgálja szeretnék lemi egy korszaknak, amely jelentősebb, mint amilyent az emberiség valaha is átélt, - és mert ez a hajlamom a legértékesebb, épen az irodalom terén szeretnék szolgálót teljesíteni.

Mondanivalómat lényegileg befejeztem. Ismét kérem, bocsásson meg, amiért elraboltam számunkra oly igazán drága idejét. Hány értékes sort irhatott volna ezalatt! Mégis - úgy, ahogy Lukács elvtárs lát, úgy, ahogy Lukács elvtárs fogalmaz, csak az láthat, csak az fogalmazhat, aki szereti az embert, szereti még akkor is, ha hibáit felismerte. Nem tudom, érzi-e az embert e sorok mögött. Ha igen, akkor, hiszem, válaszol nekem, megengedi, hogy felkeressem és kijelöl számomra valamilyen feladatot.

Ha nem, akkor is kérem: vigyázzon az egészségére, éljen soká és írjon, írjon, írjon... Mert sivár és szegény az a valóság, amelyet nem tudnak igazán megfogalmazni. Én pedig azt akarom, hogy ez a valóság minél gazdagabb legyen, tehát arra vágyom, hogy Lukács elvtárs minél többet fogalmazzon meg belőle.

Ha meghallgatott, köszönöm. Ha nem, köszönöm, hogy írt.

Budapest, 1954. május hó 16.

MTA FIL. INT.
Lukács Archív

Kiss Eszter
Kiss Eszter,

Budapest, VII., Baross-tér 16.

T

602

Lukács György elvtársnak,

Budapest

Belgrád-rakpart 2.

228
MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

6: Kiss Esz ter, VII., Baross-tér 16.1.9.